

کنشگری دانشجو در فرآیند آموزش

فاطمه محبی^۱

یوسف گرجی مهلبانی^۲

چکیده

تمرکز بر جهت‌گیری می‌تواند کنشگر را به سوی جهت‌گیری شناختی، احساسی و ارزشیابانه و تعامل دانشجو - اساتید و شیوه عمل آنها در فضاهای آموزشی سوق دهد، این در حالیست که امروزه روش‌های آموزشی فردگرایانه اساسی‌ترین مشکل کنونی در ایران بوده و دریافت‌های ذهن‌گرایانه از دانش، که آن را مجموعه‌ای از دانسته‌ها در ذهن یادگیرنده می‌داند باعث گسترش آموزش فردگرایانه شده است. در نظام آموزشی رایج دانشجویان فاقد ایجاد تعامل در روند آموزشی با یکدیگر بوده و میزان اعتماد آنها اندک می‌باشد، از این رو تعامل در فرآیندهای آموزشی و یادگیری همکارانه، عملکرد و موفقیت و بهره‌وری بیشتری را موجب شده و این سبک یادگیری با گسترش روابط بین شخص، درک و تفاهم بیشتر بین دانشجویان و فرآیند آموزش می‌گردد. هدف این مقاله پیشرفت و رشد همه جانبه دانشجویان در محیط آموزشی در جهت بهبود رشد آموزش، سازگاری بیشتر دانشجویان با محیط‌ها و فرآیندهای آموزشی می‌باشد، روش این پژوهش مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای بوده و نتایج به دست آمده از آن با هدف فرآیند آموزش و رابطه آن با دانشجویان و عوامل و ویژگی‌های آن می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: کنشگری دانشجو، تعامل دانشجو و استاد، تفکر انتقادی، تفکر خلاق.

^۱ دانشجوی دکتری معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ع)، قزوین، ایران
^۲ استاد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ع)، قزوین، ایران

امروزه دانشگاه‌ها در عرصه‌های متنوع و متعددی از جمله ابعاد مدیریت دانشجویان و اساتید در سطح ملی و بین‌المللی، مدیریت پژوهش و سرمایه‌گذاری در آن با یکدیگر در رقابت هستند، آن‌ها نیازمند حفظ اعتبار، شهرت، تولید کارهای پژوهشی سطح بالا، راضی نگه داشتن دانشجویان و اساتید و پاسخگویی به نیازهای آموزشی و رو به رشد جامعه می‌باشند (ذوالفقاری و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۲۲). از سوی دیگر آموزش تجربه‌ای است مبتنی بر یادگیری که به منظور ایجاد تغییرات نسبتاً ماندگار در فرد صورت می‌گیرد تا وی بتواند توانایی خود را برای انجام کار بهبود ببخشد، محققین بیان می‌دارند که همواره مفید بودن دوره‌های آموزشی همراهی اصطلاحاتی هم چون ارزیابی، ارزشیابی، اثربخشی، اندازه‌گیری را بدنبال دارد (شعوری بیدگلی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۹). توسعه آرمان‌های بلند علمی به وسیله آموزش و پژوهش از اصلی‌ترین اهداف و رسالت دانشگاه‌ها است؛ لذا از وظایف دانشگاه، تقویت روحیه یادگیری و تحقیق در بهره‌برداران است. مشارکت در فرآیند آموزش و یادگیری و تعاملات مداوم انسان‌ها با یکدیگر، اساس نظام‌های آموزشی دانشگاهی را تشکیل می‌دهد. از این روست که برخی صاحب‌نظران معتقدند رویکردهای جدید، نیازمند حرکت، کار گروهی و پویایی کنشگران دانشجو است (شاکری و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۶). البته لازم به ذکر است که باید بر این نکته نیز تأکید شود که یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر روش‌ها و ابزارها در فرآیند آموزش، همکاری استاد و دانشجو است. مشخص است که فرآیند آموزشی ماهیتی دو جانبه داشته و از رابطه برابر میان استاد و دانشجو تشکیل شده است (Dadakhon, 2022: 552).

۲- پیشینه تحقیق

در ادامه به چند نمونه تحقیق که در ارتباط با موضوع مقاله ما تحقیقاتی انجام داده‌اند بعنوان پیشینه تحقیق بررسی می‌شود.

عسگری و همکاران در سال ۱۴۰۱ با عنوان غمخواری در فرآیند آموزش: مؤلفه‌های آموزش غمخوارانه نادینگز و میزان کاربست آن توسط معلمان دوره ابتدایی مطالعاتی داشته‌اند که هدف مقاله بررسی میان کاربست مؤلفه‌های آموزش غمخوارانه نادینگز (سرمشق دهی، گفتگو، تمرین و تأیید) توسط معلمان بود. جامعه آماری این پژوهش ۳۷۴۲ نفر معلم دوره اول ابتدایی شهر اصفهان در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ بودند. با استناد به جدول مورگان پرسشنامه بین ۳۵۰ نفر از افراد جامعه آماری توزیع گردید. یافته‌ها نشان داد، میزان کاربست آموزش غمخوارانه توسط معلمان دوره اول ابتدایی شهر اصفهان به طور معناداری بالاتر از حد متوسط و در وضعیت نسبتاً مطلوبی قرار دارد.

حسینی و همکاران در سال ۱۴۰۰ با عنوان تبیین الگوی فرآیند طراحی فردمحور و مدل آموزش طراحی معماری بر مبنای تفاوت‌های شناختی یادگیرندگان تحقیقی داشتند که این پژوهش به دنبال ارائه مدل فرآیند طراحی و مدل آموزش دروس طراحی معماری بر مبنای تفاوت‌های فردی بود. تعداد ۱۰۰ پرسشنامه در میان مدرسان جوان دانشگاه آزاد اسلامی با میانگین سنی ۳۴ سال که دارای

مدارک تحصیلی کارشناسی ارشد، دانشجوی دوره دکتری یا دکتری تخصصی معماری بوده، به طور متوسط ۷ سال سابقه تدریس در دانشگاه آزاد اسلامی، واحدهای تهران جنوب، تهران غرب، تهران مرکز یا قزوین را داشتند و اکثر دروس طراحی معماری، طرح‌های ۱ تا ۵ و مقدمات طراحی معماری ۱ و ۲ را در این مقطع زمانی تدریس کرده و می‌کنند، توزیع شد. الگوی فرآیند فردمحور طراحی و مدل آموزش طراحی معماری بر مبنای تفاوت‌های شناختی یادگیرندگان در راستای اهداف این پژوهش ارائه گردید. یافته‌ها حاکی از آن بود که یاددهنده با شناخت درست تفاوت‌های شناختی یادگیرندگان و شناسایی نقاط ضعف، و بهره‌گیری از راهکارهای مناسب، می‌تواند تعادل لازم را در آموزش برقرار کند.

جمشیدی و همکاران، در سال ۱۳۹۹ با عنوان تحلیل کیفی چگونگی کنش میان استاد راهنما و دانشجو در فرآیند پژوهش (انجام پایان‌نامه) مطالعات تحقیقی داشته‌اند که در این پژوهش به عوامل مؤثر بر چگونگی این کنش به ویژه در انتخاب استاد راهنما از منظر دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه تهران پرداخته شد. میدان تحقیق دانشگاه تهران بود و نمونه‌ها که به صورت هدفمند طبقه‌ای از دو دانشکده الف (مهندسی برق و کامپیوتر، ب) حقوق و علوم سیاسی انتخاب شدند، با ۳۹ دانشجوی کارشناسی ارشد به اشباع رسید؛ از این تعداد، ۱۹ نفر از اطلاع‌رسان‌ها، از دانشکده الف و ۲۰ نفر از آنان، از دانشکده ب بودند. برای ادراک دانشجویان از چگونگی کنش میان استاد و دانشجو ساختار ادراکی طراحی شد که مراحل مختلف این ساختار عبارتند از: ۱. تعیین خواسته ۲. تعیین مسیر ۳. خود ارزیابی ۴. انتخاب.

همچنین دادخان و همکاران، در سال ۲۰۲۲ میلادی با عنوان روابط مثبت استاد و دانشجو مطالعاتی داشتند که این پژوهش در رابطه با قواعد روابط بین استاد و دانشجو در فرآیند تدریس و یادگیری انجام شد. این موضوع بسیار مهم تلقی می‌شود زیرا می‌توان با برقراری ارتباط مثبت میان استاد و دانشجویان به پیشرفت در فرآیند یادگیری دست یافت. یافته‌ها حاکی از آن بود که ایجاد رابطه مثبت بین استاد و دانشجو دشوار است. نکته کلیدی این است که اساتید باید به طور مداوم دانشجویان را تحت نظر داشته باشند تا از مشکلات آن‌ها آگاه شوند. درک مشکل، ترس، یا سردرگمی دانشجویان به استاد کمک می‌کند تا مشکلات فرآیند آموزش را بهتر درک کند. هنگامی که استاد از مشکلات آگاه شود، صبر و حوصله بیشتری با دانشجو خواهد داشت و در نتیجه باعث می‌شود که دانشجو احساس امنیت کند یا کمتر سردرگم شود.

۳- طرح مساله

نظام‌های آموزشی هر کشور را می‌توان سرمایه‌گذاری یک نسل در راستای بهبود زندگی نسل دیگر دانست و هدف از این سرمایه‌گذاری، رشد آگاهی و توسعه توانایی‌های انسان است. اهداف فرآیندهای آموزشی این نظام‌ها در سطوح مختلف رسالت‌ها، اهداف آرمانی، اهداف کلی و رفتاری تعیین می‌گردند. توسعه آموزش و ایجاد تحول در آن نیازمند شناخت فرآیند آموزش، آگاهی از شیوه

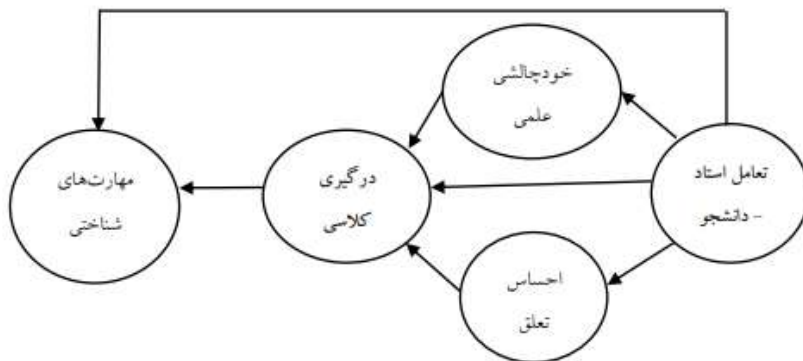
اجرای آن، شناخت منابع مادی و امکانات و آگاهی از نقش نیروی انسانی به ویژه فرد یادگیرنده یا دانشجو به عنوان کنشگر است (شعوری بیدگلی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۹). فرآیند آموزش عاملی تعیین کننده در پیشرفت و توسعه جوامع می باشد. کاستی های مربوط به انجام امور حرفه ای از سوی طراحان، بی ارتباط با کیفیت آموزشی آنان نیست. به ویژه آموزش مناسب و جامع در حیطه معماری، ترکیبی از آموزش مهارت ها و اطلاعات با ارزش می باشد (مطیعی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۰). امروزه فرآیند آموزش دانشجویان به طور قابل توجهی توسط ابزارها و تکنیک های درگیر در استفاده از فناوری، مانند هوش مصنوعی، تلفن های هوشمند و تبلت ها، که به سرعت جایگزین رایانه های رومیزی حجیم و کتاب های درسی قدیمی مورد استفاده در فرآیند یادگیری می شوند، تسهیل می شود (Chivu, et al., 2022: 1) و برای حل مشکلات پیش روی سیستم آموزشی در فرآیندهای نوآورانه کنونی، به کنشگرانی نیاز داریم که بر اطلاعات جدید تسلط داشته باشند، بتوانند به تنهایی این حجم از اطلاعات را پردازش و ارزیابی نموده و مستقل و آزادانه تصمیمات لازم را در زمینه شکل گیری فرآیند آموزش اتخاذ نمایند (Nurmatovich, 2022: 7). فرآیند آموزش غالباً فرآیندی نسبتاً بسته است و گروه های ارتباطی محدود هستند. در این فضای محدود توسعه، تضادهای بالقوه بین دانشجویان و سرپرستان و اساتید آن ها، عدم قطعیت تحقیقات، عدم حمایت مالی، مشکل در تعادل زندگی کاری، سلامت جسمانی ضعیف و ویژگی های شخصیتی فردی ممکن است تا حدودی باعث ایجاد اضطراب یا افسردگی در بین کنشگران دانشجو شود (Li, et al., 2022: 170). لذا هدف از آموزش دانشگاهی، آماده سازی دانشجویان برای زندگی و نیازها آینده آن ها است. این کار با انتقال دانش، مهارت، نگرش و تجربیات قابل انجام است. متخصصان از نظرهای مختلف، رویکردهای موجود در فرآیند آموزش و نقش کنشگر دانشجو را ارزیابی می کنند (حجازی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۶۶). در حقیقت، امر آموزش در هر مرحله از فرآیند آموزشی از طریق کسب دانش توسط دانشجویان، شیوه منحصر به فرد تفکر آنان، تصور و احساسات آن ها صورت می گیرد. انسان با قدرت تفکر به دنیا می آید و این قدرت با او رشد می کند و در فرآیند آموزش از کودکی تا مقاطع بالا به ویژه در دوران دانشجویی بسیار مورد استفاده قرار می گیرد (Dadakhon, 2022: 554).

هنگامی که دانشجویان علاقه و اشتیاق استاد را احساس می کنند، شروع به باز کردن دنیای خود به روی وی می کنند. سپس مشکلات و رویاهای خود را به اشتراک می گذارند. و استاد به راحتی می تواند فرآیند آموزش و یادگیری را آغاز نماید. ارتباط استاد با دانشجو برای فرآیند آموزش بسیار مهم است (Tursunboyeva, et al., 2021: 62). به عبارتی، ادراک دانشجویان در خصوص فرآیند یاددهی-یادگیری و چگونگی کنش میان استاد و دانشجو، و تلاش دانشجو در جهت ایجاد این ارتباط، مسایل مختلفی از پیدا و پنهان فرهنگ دانشگاهی را روشن می سازد (جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۵). بر این اساس است که بنیادی ترین عنصر فرآیند آموزش، گفت و گو است. گفت و گو رابطه ای باز و منعطف است که هیچیکدام از دو طرف نمی داند چه تصمیم یا نتیجه ای به دنبال خواهد داشت.

دانشجو در ابتدا نمی‌داند که نتیجه‌گیری چه خواهد شد. هر دو صحبت می‌کنند؛ هر دو گوش می‌کنند و در این فرآیند حتی موضوع گفتگو ممکن است تغییر نماید و نقش کنشگر دانشجو در این فرآیند به مرور تقویت گردد (عسگری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۵). افزون بر این ارتباطات، روش یادگیری معکوس نیز می‌تواند کنشگر دانشجو را به شدت تقویت نماید زیرا دانشجو اجازه می‌دهد تا در طول برنامه‌ریزی نموده و خود آن را تنظیم کند. این فرآیند فعال به دانشجو اجازه می‌دهد تا در طول مسیر یادگیری خود به طور مستقل و بسیار فعال عمل کند. همچنین تمام فرآیندهای آموزشی مرتبط، مانند انگیزه، زمان در کلاس، یا همکاری بین دانشجویان را بهبود می‌بخشد (Parra-González, et al., 2021: 2). بنابراین، ایجاد شرایط مناسب برای فرآیند آموزش و یادگیری منجر به ایجاد انگیزه، علاقه و ارتقای کیفیت شده و از اهداف نظام آموزشی می‌باشد و سبب تقویت نقش کنشگر دانشجو می‌گردد (سعید، ۱۳۹۸: ۶۸).

۴- تعامل استاد و دانشجو

تعاملات و ارتباطات دانشجویان با اساتید، یکی از اصلی‌ترین عرصه‌های ارتباطات در آموزش عالی و یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های دانشگاهی محسوب می‌شود، در این راستا یکی از مهم‌ترین عناصر نظام آموزش عالی و دانشگاه‌ها اساتید دانشگاه می‌باشند که نقش تعیین‌کننده و انکارناپذیری در تحقیقات، اهداف و رسالت‌های آموزش عالی از نظر کمی و کیفی دارند، لذا بررسی عملکرد و شایستگی و صلاحیت آن‌ها در ابعاد مختلف و به ویژه در حیطه تعامل آنان با دانشجویان در جهت دادن انگیزش از طریق جو اجتماعی مطلوب کلاس درس می‌تواند نقش اساسی و مهمی بر افزایش کیفیت یادگیری فراگیران و دستاوردهای آنان از تحصیل داشته باشد (بهمنی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۷) از این رو تعامل استاد و دانشجو گونه‌ای از فرآیند درگیری علمی و تلفیق دانشجو در محیط دانشگاه است که بر یادگیری و رشد او تأثیرگذار است، بر اساس نظریه درگیری آستین (۱۹۸۴)، سطح درگیری دانشجویان در تجارب معنی‌دار آموزشی، شکل‌دهنده میزان یادگیری و رشد آنان در دانشگاه است، این تعاملات در دو شکل رسمی، عمدتاً در کلاس درس، غیررسمی، خارج از کلاس رخ می‌دهند، اگرچه تعامل رسمی استاد و دانشجو می‌تواند منظم‌تر از تعامل غیررسمی رخ دهد ولی به طور معمول و عمدتاً بر موضوعات علمی متمرکز است و زمینه‌های شخصی در بروز آن نقش کمتری دارند (رسمتی نسب و همکاران، ۱۳۹۸: ۳). با این حال اگر چه بیشتر تعامل و ارتباط میان استاد و دانشجو در محیط دانشگاه مربوط به تعاملات و ارتباطات داخل کلاس و در جریان فرآیند آموزش است، ارزش آموزشی تعاملات بیرون کلاس استاد- دانشجو جایگاهی مهم در آموزش عالی داشته و بخش زیادی از پژوهش‌های این حوزه را تشکیل می‌دهد، بررسی‌ها نشان داده است (عبداله‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۴).

شکل ۱-مدلی از تعاملات استاد-دانشجو در محیط‌های آموزشی منبع: (رستمی‌نسب و همکاران، ۱۳۹۸: ۶)

۵- تفکر انتقادی در آموزش

تفکر انتقادی مهارتی است که ممکن است در هر فردی رشد کند و الزاماً تابع رشد جسمی فرد نیست بلکه با آموزش می‌تواند بهبود پیدا کند، در زمینه آموزش مهارت‌های تفکر به طور عام و آموزش تفکر انتقادی به طور خاص دو دیدگاه وجود دارد، عده‌ای معتقدند با آموزش مستقیم می‌توان زمینه رشد آن را فراهم ساخت (قدم‌پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۴). تفکر انتقادی سبکی از فکر کردن در مورد هر موضوع، محتوا یا شکل است که فرد متفکر کیفیت فکر کردن خود را با تحلیل کردن، ارزیابی و نوسازی آن بالا می‌برد، رشد و پرورش مهارت‌های فکری دانشجویان همواره مسئله پیچیده‌ای در آموزش بوده و باید بخش لاینفک آموزش در هر مقطعی باشد، برخورداری از مهارت تفکر انتقادی می‌تواند اندوخته‌های علمی را به کار گیرد و به حیطة عمل بکشاند، در واقع این مهارت راهی جهت از بردن شکاف بین تئوری و عمل است (احمدیگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲). با این حال بحث‌های گروهی کوچک، مطالعه موردی و استفاده از سناریو روش‌های مورد قبولی هستند که از این طریق می‌توان تفکر انتقادی دانشجویان را فعال نمود، اساتید می‌دانند که فرد با آمادگی در کلاس حاضر می‌شود و تفکر انتقادی وی افزایش می‌یابد، وقتی که مربیان از دانشجویان نوشته‌های کتبی و ارائه شفاهی و امتحان کلاسی را می‌خواهند در این صورت آنها از نظر تفکری آماده می‌شوند (رامبد و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۵).

۶- تفکر خلاق دانشجو

از مهمترین مهارت‌های تفکر، مهارت مثبت اندیشی، کلان نگری، هدفمند کردن تفکر، واقعیت‌گرایی و خوش‌بینی است، مثبت اندیشی، تصویرسازی ذهنی مثبت و قرار دادن موفقیت به عنوان پیش‌شرط ذهنی است. هدفمند کردن آن دسته از افکاری هستند که براساس اهداف ویژه‌ای سازمان می‌یابند و فرد با در نظر گرفتن آن اهداف خود را نیز سازمان می‌دهد به طوری که شخص می‌تواند به صورت گام به گام به تهیه مراحل پی‌دازد که موجب رسیدن او به اهدافش خواهد شد

(رحیمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۰). تفکر خلاق فعالیتی فکر و ذهنی است و به معنای توانایی ترکیب ایده‌ها در یک روش منحصر به فرد یا ایجاد پیوستگی بین ایده‌ها یا فعالیت ذهنی برای به وجود آوردن نظرهای نو و راه‌ها و نگرش‌های جدید و بدیع است، گریز از نظرهای کهنه و یافتن نظرهای نو، تلاش متمرکز و آگاهانه به منظور تغییر و تحول و کشف ناشناخته‌ها و جست‌وجو راهکارها از جنبه‌های زیربنایی این تفکر است، برای ایجاد تغییر و تحول، یعنی دنباله روی نکردن از الگوی تثبیت شده و حرکت در مسیری متفاوت و رسیدن به یک الگوی جدید به تمرکز نیاز است (شریف، ۱۳۹۳: ۲۷).

۷- نتیجه‌گیری

پیشرفت و رشد همه جانبه دانشجویان در محیط دانشگاه از جمله ماموریت‌های اصلی دانشگاه‌ها در نظام آموزش عالی بوده و برنامه‌ها و راهبردهای آموزشی، خدماتی و اجتماعی دانشگاه‌ها همواره در جهت بهبود رشد آموزشی، سازگاری بیشتر دانشجویان با محیط‌ها و فرآیندهای آموزشی می‌باشد. آموزش تفکر انتقادی در راهبردهای تفکر سازنده و خود اثرمندی دانشجویان مؤثر است و دارای اشارات ضمنی متعددی برای پرورش و رشد تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی می‌باشد، به گونه‌ای که تقویت فرآیندهای جامعه‌پذیری دانشجویان با افزایش تعاملات رویاروی، تقویت هویت مشترک و مبتنی بر اعتماد و تعامل در بین دانشجویان موجب تقویت مهارت‌های اجتماعی و افزایش نقش فعالیت‌های جمعی و کارگروه‌ها در آموزش می‌شود.

منابع و مأخذ:

۱. احمدبیگی، فاطمه؛ احقر، قدسی و ایمانی‌نائینی، محسن (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش تفکر انتقادی بر شیوه‌های حل مساله در دانشجویان، فصلنامه علمی پژوهشی تدریس پژوهی، صص ۲۱-۳۶.
۲. بهمنی‌نژاد، هاجر و جعفری، سکینه (۱۳۹۹). رابطه جو کلاس درس و دستاورد تحصیلی دانشجویان با توجه به نقش میانجی تعامل استاد- دانشجو و انگیزه تحصیلی، فصلنامه پژوهش‌های رهبری و مدیریت آموزشی، صص ۱۴۳-۱۶۴.
۳. جمشیدی، عطیه؛ دهقانی، مرضیه و درانی، کمال (۱۳۹۹). تحلیل کیفی چگونگی کنش میان استاد راهنما و دانشجو در فرآیند پژوهش (انجام پایان‌نامه): مطالعه موردی دانشگاه تهران، اندیشه‌های نوین تربیتی، صص ۹۵-۱۲۰.
۴. حجازی، صبا و شفایی، مینو (۱۴۰۰). ارزیابی ارتباط آموزش و کار حرفه‌ای در رشته معماری، فناوری آموزش، صص ۳۶۵-۳۷۸.
۵. ذوالفقاری، مینا؛ جانقربانیان زهرا، کاروان بروجردی کیانا و زیارتی، علی‌آقا (۱۳۹۹). بررسی نقش روش‌های تدریس و تعامل استاد و دانشجو در انگیزه پیشرفت تحصیل دانشجو مشروطی، مجله راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، صص ۲۲۰-۲۲۸.

۶. رامبد، معصومه؛ رئیس کریمیان، فرحناز و معطری، مرضیه (۱۳۹۲). تفکر انتقادی در آموزش و یادگیری دانشجویان، مجله علمی علوم پزشکی صدرا، صص ۱۱۳-۱۲۸.
 ۷. رحیمی، حمید و افتخار، هما (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین مهارت‌های تفکر با خلاقیت دانشجویان، نشریه آموزش پرستاری، صص ۵۰-۵۶.
 ۸. رستمی نسب، حلیمه؛ سلطانی، اصغر و فضیلت‌پور، مسعود (۱۳۹۸). تعامل استاد- دانشجو و رابطه آن با رشد مهارت‌های شناختی دانشجویان، مجله مطالعات آموزش و یادگیری، صص ۱-۲۳.
 ۹. سعید، نسیم (۱۳۹۸). تأثیر یادگیری ترکیبی بر خود تعیین‌گری و اشتیاق تحصیلی دانشجویان، رویکردهای نوین آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه اصفهان، صص ۶۷-۸۶.
 ۱۰. شاکری، موسی؛ ارغیانی، مصطفی و مهوش، محمد (۱۴۰۰). تأثیر کیفیت محیط‌های دانشگاهی بر ارتقاء مشارکت در فرآیند یادگیری، مورد مطالعاتی: دانشگاه بجنورد، معماری و شهرسازی آرمان شهر، صص ۶۵-۷۷.
 ۱۱. شریف، حمیدرضا (۱۳۹۳). تعامل مدرس و دانشجو در کارگاه طراحی معماری (تفکر انتقادی مدرس و تفکر خلاق دانشجو)، فصلنامه آموزش مهندسی ایران، صص ۲۳-۳۸.
 ۱۲. شعوری‌بیدگلی، علیرضا؛ ویسی، غلامرضا و شریفی‌راد، غلامرضا (۱۴۰۱). تبیین عوامل مؤثر در اثربخشی آموزش در تدوین برنامه‌ی دوره آموزشی دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور، پژوهش در آموزش علوم پزشکی، صص ۴۸-۳۸.
 ۱۳. عبدالله‌پور، حلیمه؛ سلطانی، اصغر و اسمی، کرامت (۱۳۹۶). تعاملات بیرونی استاد- دانشجو براساس رفتارهای آموزشی و فعالیت‌های حرفه‌ای اعضای هیئت علمی، فصلنامه علمی پژوهش آموزش عالی ایران، صص ۱۳۳-۱۵۲.
 ۱۴. عسگری، فرشته؛ شریفیان، فریدون و میرشاه جعفری، سیدابراهیم (۱۴۰۱). غمخواری در فرآیند آموزش: مؤلفه‌های آموزش غمخوارانه نادینگر و میزان کاربرد آن توسط معلمان دوره ابتدایی، مطالعات برنامه درسی، صص ۹۹-۱۳۲.
 ۱۵. قدم‌پور، عزت‌اله؛ امیریان، لیلیا؛ خدایی، سجاد و پادروند، پیمان (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش تفکر انتقادی بر راهبردهای تفکر سازنده و خود اثرمندی دانشجویان، مجله پژوهش در آموزش علوم پزشکی، صص ۴-۱۳.
 ۱۶. مطیعی، بابک؛ مهدیزاده سراج، فاطمه و بایزیدی، قادر (۱۳۹۸). نقش همزمانی آموزش دروس پایه طراحی در ارتقای هوش هیجانی، خلاقیت و انگیزه تحصیلی دانشجویان معماری، فصلنامه علمی تدریس پژوهی، صص ۱۱۷-۱۳۹.
17. Chivu, R. G., Popa, I. C., Orzan, M. C., Marinescu, C., Florescu, M. S. & Orzan, A. O. (2022). The Role of Blockchain Technologies in the Sustainable Development of Students' Learning Process. *Sustainability*, P 1-16.
 18. Dadakhon, T. (2022). Factors that Review Students' Imagination in the Educational Process. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, P 551-557.

19. Li, F., Wang, C. & Yue, X. (2022). Impact of Doctoral Student Training Process fit on Doctoral Students' Mental Health. *International Journal of Mental Health Promotion*, P 169-187.
20. Nurmamatovich, D. S. (2022). The Role of Modern Technologies in the Learning Process. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, P 6-9.
21. Parra-González, M. E., López-Belmonte, J., Segura-Robles, A. & Moreno-Guerrero, A. J. (2021). Gamification and Flipped Learning and their Influence on Aspects Related to the Teaching-learning Process. *Heliyon*, P 1-10.
22. Tursunboyeva, L. T. & Ashirova, M. F. (2021). Positive Teacher-student Relations. *Academic Research in Educational Sciences*, P 62-66.